

Klaipėdoje pagerbtas Adomas Brakas

KRISTINA JOKUBAVIČIENĖ

Balandžio 5–7 d. Klaipėdoje pirmą kartą po 1945 metų buvo viešai paminėtos 120-osios dailininko Adomo Brako gimimo metinės. Praėjusių metų pabaigoje Klaipėdoje susibūrė iniciatyvinė grupė, kuri kreipėsi į miesto savivaldybės Kultūros skyrių su pasiūlymu rengti Adomo Brako metinių minėjimą. Buvo paskelbtas metinių minėjimo programos konkursas, kurį laimėjo Lietuvos dailės muziejaus Prano Domšaičio galerijos vedėjos Kristinos Jokubavičienės pateiktas projektas.

A. Brako vardo suteikimo Klaipėdos vaikų dailės mokyklai iškilmėse balandžio 5 d. šventės dalyviai prie naujosios iškabos sveikino menotyrininkę Kristiną Jokubavičienę, Klaipėdos miesto merą Rimantą Taraškevičių ir mokyklos direktorių, tapytoją Rimą Tunaitį.

A. Brako autoportretas. „Sibire“.

Adomo Brako gimimo metinių minėjimo programa apėmė kelis svarbius renginius, ją finansavo Klaipėdos miesto savivaldybės administracija. Buvo išleistas pirmasis Adomui Brakui skirtas leidinys, kuriame spaudinama renginių programa, konferencijos programa, trumpa dailininko gyvenimo ir kūrybos apžvalga, jo laišakai, parodos katalogas, amžininkų prisiminimai (aidiškos Emos Buskovičiūtės, Jurgio Reisgio). Leidinį gražiai papuošė dailininko kūrinių reprodukcijos (sudarė K. Jokubavičienė).

Adomas Brakas, kaip ir daugelis kitų prieškarinio Klaipėdos kultūrai nusipelnusių žmonių, šiandien yra nepelnytai užmirštas. Nuo 1945 m. Klaipėdoje nebuvo oficialiai paminėtas nei vienas Adomo Brako jubiliejus, mieste iki šiol nebuvo jam skirtų atminimo ženklų. Netinkama partiniams ideologams Adomo Brako biografija, tremtis nulėmė, kad sovietiniais laikais jis buvo tarp neminėtinų asmenų. Šimtąsias Adomo Brako gimimo metines 1989 m. pažymėjo tik Martyno Mažvydo klubas Vilniuje.

Adomo Brako veiklą, kuri buvo labai įvairialypė – dailininkas, pedagogas, publicistas, Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo organizatorius ir aktyvus jo dalyvis – taikliai nusakė Vydūnas: „Kur Mažojoje Lietuvoje pasakutiniomis 20 metų buvo Lietuvių daroma, kad galėjo būt menama su pasigėrėjimu, čia buvo ir Adomas Brakas. [...] Igiš teisėtai visų pasitikėjimą, buvo reikalaujamas visokiems žygiams ir darbams“. (*Mažosios Lietuvos lietuvių šventė su giesmėmis, kalbomis ir dainomis*. Klaipėda, 1927, p.34). A.

Nukelta į 2 psl.

ŠIO ŠEŠTADIENIO PRIEDO PUSLAPIUOSE

Klaipėdoje pagerbtas Adomas Brakas • Karaliaučius ir Lietuva • Karaliaučiaus/Kaliningrado srities genezė • Karaliaučiaus karo operacija • Rochester visuomenė ir Vilniaus Casparini vargonai • Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios vargonų atgaivinimas

Kultūrinį vakarą „Kad lietuvis su džiaugsmu prisipažintų esąs lietuvis“ pradėjusi menotyrininkė K. Jokubavičienė ir aktoriai — Petras Venslovas, Virginija Kochanskytė.

Adomas Brakas

Atkelta iš 1 psl.

Brako pavardė visada minima greta Vydūno, Jokūbo Stikloriaus, Vilniaus Gaigalaičio, Martyno Jankaus, Jurgio Mikšo, Enzio Jagomasto ir kitų krašto šviesuolių pavardžių.

Klaipėdos miesto tarybos sprendimu, 2006 metais Vaikų dailės mokyklai suteiktas Klaipėdos Adomo Brako dailės mokyklos vardas. Tai prasmingas dailininko ir subtilaus bei jautraus pedagogo atminimo įamžinimas.

Gimimo metinių minėjimas prasidėjo balandžio 5 d. vardo suteikimo mokyklai išskilmėmis. Jose dalyvavo miesto meras Rimantas Taraškevičius. Adomo Brako sūnaus Tautvydo našlė Irena Kelerienė padovanojo

mokyklai garsaus klaipėdiečio tapytojo Juozo Vosylio sukurtą „Adomo Brako portretą“, kuris stebina minties gilumu ir prasminga dailininko asmens vizija.

Rytojaus dieną visi rinkosi į Lietuvos dailės muziejaus Prano Domšaičio galeriją, kurioje vyko mokslinė konferencija „Užmaršties dulkes nubraukus. Klaipėdos krašto visuomenės veikėjo Adomo Brako 120-ąsias gimimo metines minint“. Paklausyti pranešimų susirinko daug jaunimo — iš Klaipėdos universiteto, Vilniaus dailės akademijos Klaipėdos vizualinio dizaino katedros, iš Adomo Brako dailės mokyklos. Konferencijoje buvo pirmą kartą Klaipėdoje ir Lietuvoje nagrinėjama Adomo Brako kultūrinė, visuomeninė veikla. Pranešimai buvo labai įvai-

rūs: nuo išsamaus kultūrinio ir politinio prieškario Klaipėdos krašto konteksto aptarimo iki emocionalių epistoliarinių palikimo ir prisiminimų nagrinėjimo. Konferencijoje dalyvavo pranešėjai iš Vilniaus, Klaipėdos, Pagėgių. Joje buvo aptarta bendroji Klaipėdos krašto kultūrinė ir politinė aplinka (dr. Silva Pocyte), Adomo Brako ir Vydūno idėjų bendrumas (dr. Vaclovas Bagdonavičius), švietimo situacija ir Vytauto Didžiojo gimnazijos lietuviškoji aplinka (dr. Nijolė Strakauskaitė). Adomo Brako dailės kūrinius nagrinėjo menotyrininkė Kristina Jokubavičienė, Klaipėdos kultūrinių draugijų steigėjo ir puoselėtojo veiklą pristatė prof. dr. Daiva Kšanienė, Pagėgiuose pagal A. Brako projektus pastatytus statinius apžvelgė Eugenijus Dargužas ir Petras Vaišvilas. Dr. Arūnė L. Arbušauskaitė ir Irena Tumavičiūtė kalbėjo apie skaudžius Adomo Brako ir jo šeimos išgyvenimus nacių ir sovietinės okupacijos metais, sūnaus Tautvydo grįžimą iš Sibiro į Lietuvą prisiminė Vytautas Kaltenis, Bernardas Aleknavičius aptarė sovietiniais metais ignoruotą viešą istorinę atmintį apie Adomą Braką. Zita Genienė ir dr. Vacys Vaivada pristatė Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje ir Klaipėdos universiteto bibliotekoje saugomus dokumentus apie

Adomą Braką, jo brolių Martyną Braką, artimuosius. Belieka su nekantrumu laukti pranešimų rinkinio, kurį numatoma išleisti iki kito Adomo Brako gimtadienio.

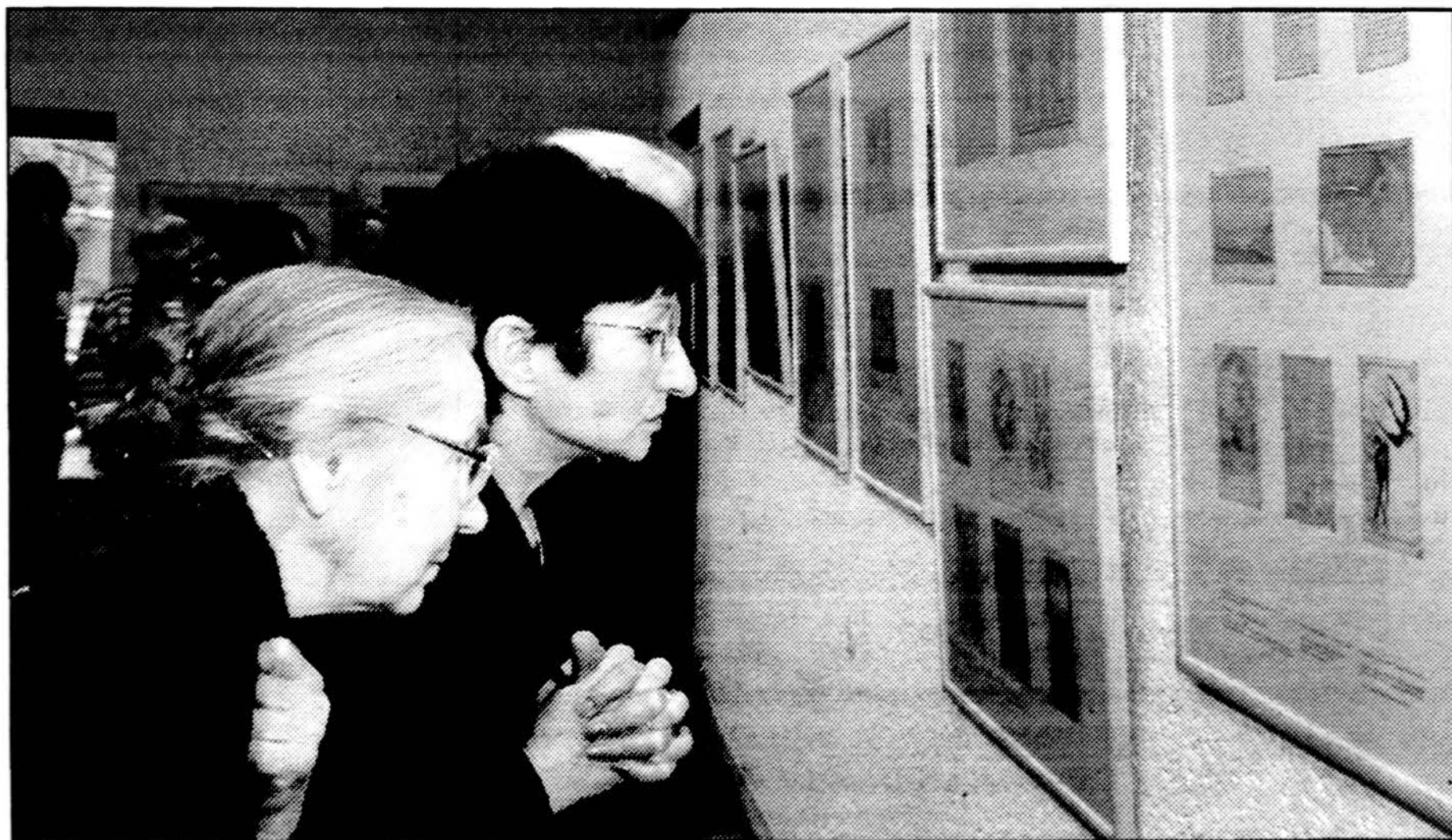
Balandžio 7 d. LDM Prano Domšaičio galerijoje buvo atidaryta paroda „Mūsų brangiajam gimtajam krašteliui“, skirta dailininko kūrybai. Lėmtis nepagailejo dailininko kūrinių. Jie išblaškyti po visą pasaulį: nuo Sibiro iki Jungtinių Amerikos Valstijų, daugelis negrįžtamai prarasti. Tai, kas pateko į Lietuvos archyvus, muziejus yra žinoma ir saugoma. Dalis kūrinių pateko į sąžiningų kolekcininkų rankas, daug kas buvo surinkta bent kopijų pavidalu, kūrybos likučiai su meile išsaugoti artimųjų.

Rengdami pirmąją Adomui Brakui skirtą parodą, siekėme atskleisti visas dailininko kūrybos sritis, parodyti kuo daugiau šiuo metu mums žinomų išlikusių kūrinių. Parodoje miesto visuomenė pirmą kartą pamatė originalius Adomo Brako kūrinius, saugomus Lietuvos muziejuose, archyvuose, privačiuose rinkiniuose. Didžiausią dalį, net 60 originalių dailininko kūrinių, gavome parodai iš Lietuvos literatūros ir meno archyvo Vilniuje. Tai iki šiol niekur neeksponuoti, buvę žinomi tik siauram specialistų ratui darbai, sukurti tremtyje Sibire. Tremtyje Adomas Brakas piešė nedidelio formato piešinius pieštuku, rašalu, rečiau akvarele ant prasto popieriaus kartono. Jis projektavo antkapius mirusiems lietuvių tremtiniams, komponavo ženklus. Piešiniuose varijuojami ankstesnių kūrinių motyvai, gausu likimo draugų portretų, autoportretų. Iš tremties Adomas Brakas rašė žmonai laiškus. Kaip ir piešiniuose, laiškuose atsispindi dailininko gyvenimo siekliai, pasaulėjauta, atsiskleidžia tragiškas likimas žmogaus ir menininko, nepraradusio šviesaus tikėjimo gėriu.

Parodoje eksponuoti trys dailininko paveiksliukai: du iš nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Kaune ir vienas iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus Klaipėdoje. Taip pat galėjome pamatyti didžiąją dalį Adomo Brako iliustruotų leidinių: pradedant Vydūno drama *Tėviškė* (1908) ir baigiant dr. J. Remeikos trilogiją, skirta Lietuvos praeičiai (1938-1940). Visi leidiniai — iš Klaipėdos universiteto bibliotekos dr. K. Pemkaus ir Mažosios Lietuvos archyvų. Nemažą parodos dalį sudarė rankraščiai, laišškai, dokumentai ir archyvinės nuotraukos. Šiuos eksponatus parodai taip pat skolino LLMA, minėti muziejai, privatūs asmenys, Adomo Brako giminės.

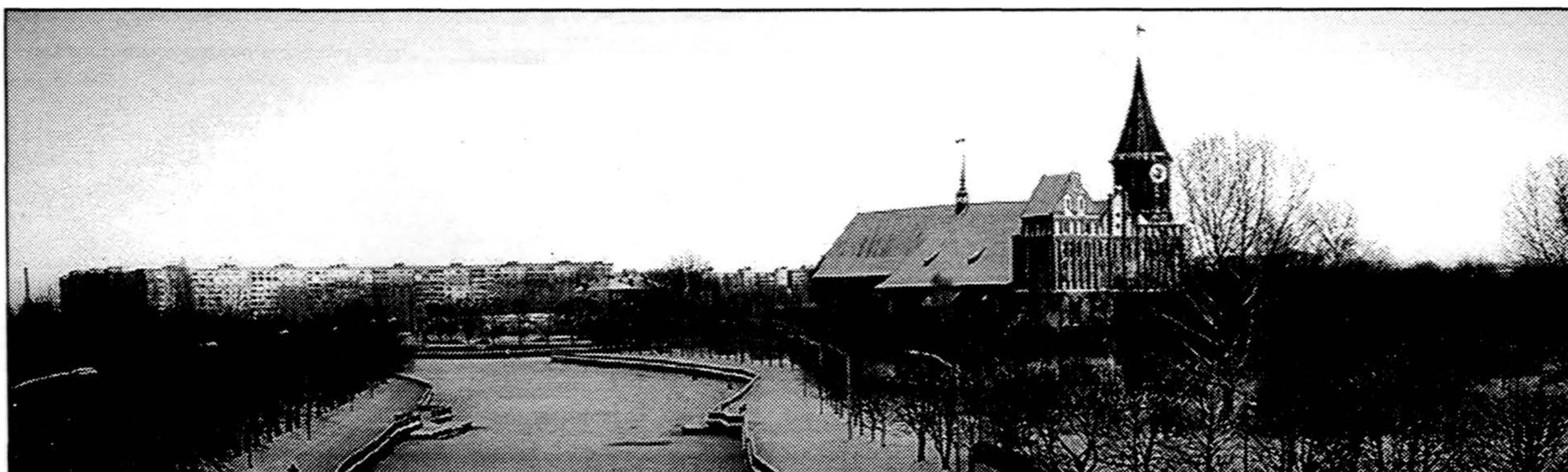
Svarbiausia Adomo Brako kūrybos sritis buvo knygų grafika. Jis iliustravo ir grožinės literatūros leidinius, ir savo iliustravimo specifiką turinčią mokomąją literatūrą. Daugiausia dailininkas apipavidalino Vydūno leidinių, pjesių, knygų, kūrė viršelius, atsklandas, vinjetes, iliustracijas. Adomas Brakas piešė Mažosios Lietuvos kultūros veikėjų portretus knygoms ir periodikos leidiniams, sukūrė atvirukų, afišų, plakatų, draugijų emblemų, tapė paveikslus. Bendroje XX a. pradžios lietuvių dailės panoramoje Adomas Brakas iškyla kaip aktualius Klaipėdos kraštui leidinių iliustratorius. Jo kūriniai, turintys simbolikos ir stilizacijos elementų, atskleidžia krašto savitumą ir dvasią.

Adomas Brakas, kaip ir daugelis kitų prieškario Klaipėdos kultūrai nusipelnusių žmonių, šiandien yra nepelnytai užmirštas

Parodos Pr. Domšaičio galerijoje atidarymo akimirka.

Karaliaučius ir Lietuva

VYTAUTAS MIKLOŠAITIS

Vilniuje pasibaigė Mažosios Lietuvos reikalų tarybos surengta mokslinė ir pilietinė visuomenės konferencija „Karaliaučius ir Lietuva. Praeitį, šiandieną, viziją“. Sausakimšoje rūmų A. Jakšto 9 posėdžių salėje aštuoni pranešėjai ir net trylika diskusijų dalyvių dėstė savo požiūrį į Karaliaučiaus/Kaliningrado srities egzistavimą ir su tuo susietas problemas.

Lietuvos krašto apsaugos kūrėjų asociacijos pirmininkas, atsargos pulkininkas leitenantas (ir rašytojas!) Jonas Užurka pasakojo apie 1945 m. karinę Karaliaučiaus operaciją. Pristatęs Vermachto ir sovietinės armijos pajėgas ir būklę prieš puolimą bei puolimo eigą, jis įrodė, kad karo baigtis 1945 metais sprendėsi ne Rytprūsioose, o pačioje Vokietijoje, kad tęsti Karaliaučiaus operaciją nebuvo reikalo, kad Rytprūsioose buvo vykdoma sąmoninga Vokietijos gyventojų genocido politika, nesigailint daugybės savo žmonių gyvybių.

Lietuvinių bendrijos „Mažoji Lietuva“ seimelio narys, kultūros istorikas Vytautas Gocentas, nuo tragiškos Mažosios Lietuvos vietos gyventojų lemties perėjo prie esamos padėties aptarimo – vietos gyventojai išblaškyti po pasaulį, jų žemėje gyvena naujieji kolonistai. Reikia visų pusių sugyvenimo, bendradarbiavimo, naudotis Europos Sąjungos regioninio bendradarbiavimo fondais. Nemunas turėtų ne skirti jo krantuose gyvenančius žmones, o juos jungti.

Vytautas Šilas, Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininkas, papasakojo apie Karaliaučiaus/Kaliningrado srities atsiradimo aplinkybes ir jos evoliuciją, apie pažeidžiant tarptautinius susitarimus įvykdytą krašto kolonizaciją. (skaitytojams pateiksime šį pranešimą).

Karaliaučiaus krašto Lietuvių Bendruomenės valdybos pirmininkas Sigitas Šamborskis, kalbėdamas apie lietuvių diasporos narių tautinio tapatumo išsaugojimo ir švietimo problemas, nupiešė nelabai linksmą Karaliaučiaus srities lietuvių situaciją. Srities lietuvių kultūros draugijų veikla yra blokuojama, lietuvių atstovavimą pavedus Vieningos Rusijos partijai pataikaujančiai Lietuvių kultūros autonomijos draugijai. Lietuvių nusigyvenimui labai paveikė lietuviškos mokyklos nebuvimas, Lietuvos pilietybę turinčių srities gyventojų rėmimo stoka. Yra problemų su LR pilietybės atstatymui.

Negalėjus į šią konferenciją atvykti akademikui Zigmui Zinkevičiui, jį pakeitė vietovardžių tyrinėtoja dr. Marija Razmukaitė. Ji pažymėjo, kad lietuviški ir prūsiaiški krašto vietovardžiai nėra visam laikui ištrinti. Jie išliko vokiečių kalbininkų darbuose, V. Kalvaitio *Lietuviškų*

vardų klėtelėje, lietuvininko Viliaus Pėteraičio raštuose, senuose žemėlapiuose. Baltiškieji Karaliaučiaus krašto toponimai yra pasaulinės reikšmės kultūros palikimas, juos reikia gaivinti pasitelkiant pasaulio nuomonę.

Idomią Karaliaučiaus srities vystymo alternatyvą pateikė ekologas, Tarptautinės geografų draugijos narys habil. dr. Kazys Ėringis, perskaitęs bendrą, su MA Botanikos instituto direktoriumi dr. Romu Pakalniū parašytą, pranešimą. Pagal juos Karaliaučiaus sritis, užuot stengusis jį kada nors paversti išsivysčiusiu pramoniniu – ekonominiu regionu, turėtų būti visiškai apsodinta miškais ir iš uždaro karinio forpo paversta Europos plaučiais bei gamtinio turizmo regionu.

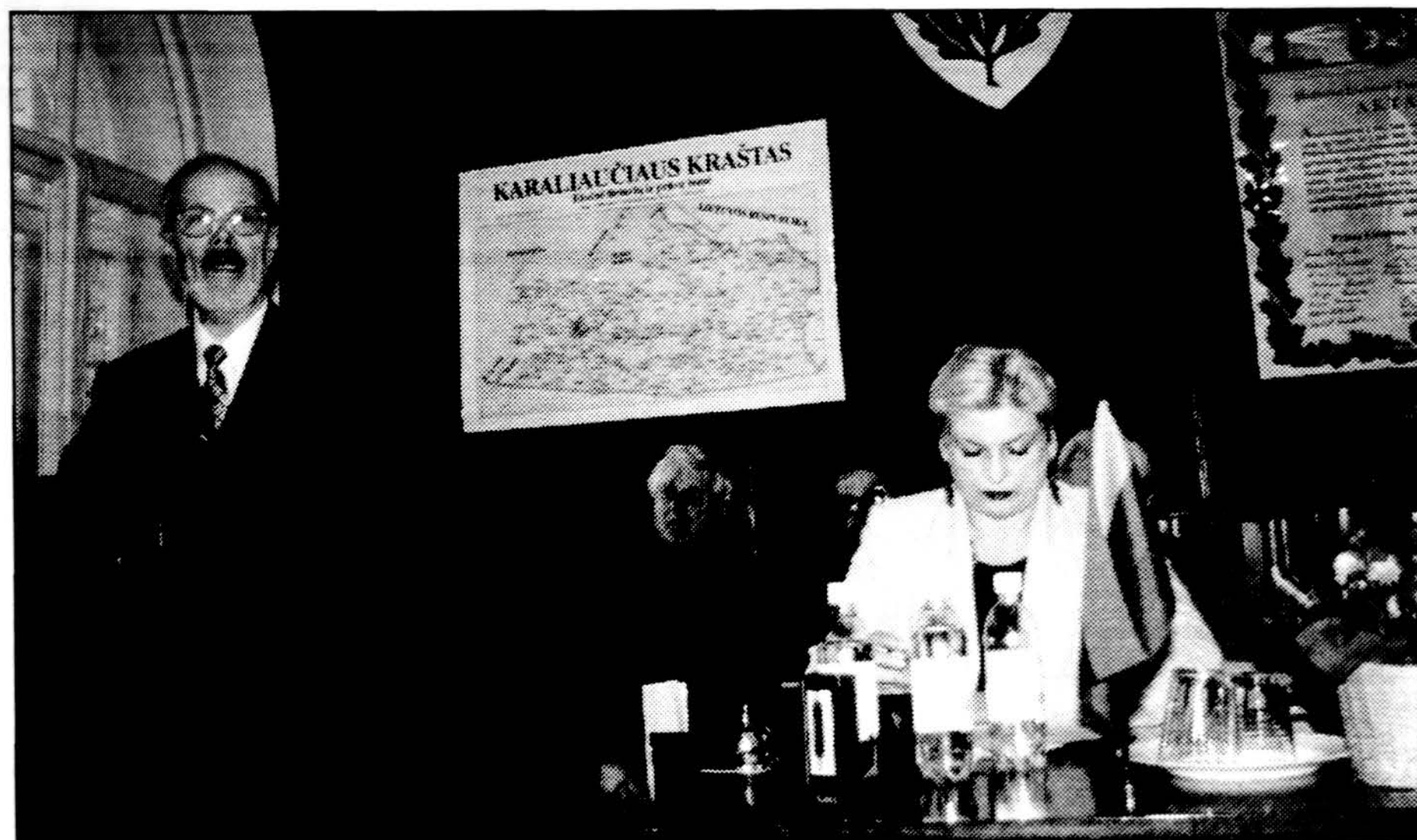
Lietuvių tautininkų sąjungos pirmininkas Gintaras Songaila pateikė savo Karaliaučiaus krašto viziją, kurioje jis užimtų reikšmingą kultūrinio ir ekonominio bendradarbiavimo vietą Europos Sąjungoje. Karaliaučiaus kraštas yra specifinis Europos regionas, kuriuo, atsižvelgiant į Lietuvos poziciją, ES turėtų labiau susirūpinti.

Kovo 11-osios Nepriklausomybės atkūrimo signataras Romualdas Ozolas matė Karaliaučiaus sritį judančią į savarankiškumo statusą turinčią zoną, strateginio bendradarbiavimo su Lenkija problemą ir reikalą stiprinti Lietuvos kultūrinį bei ekonominį dalyvavimą regiono gyvenime. Reikėtų siekti, jog Lenkija sutiktų, kad Karaliau-

čiaus kraštas turi būti Lietuvos įtakos zonoje.

Per gana ilgas diskusijas klausytojų dėmesį patraukė Vyčio kryžiaus kavalieriaus Petro Cidziko mintys apie dvasinio poveikio į Karaliaučiaus ateitį priemones, mokytojos Genovaitės Kuckailienės iš Kauno pastabos apie dabar Karaliaučiaus srityje veikiančių lietuvių kalbos rėmėjų ir fakultatyvų menką efektyvumą (lietuviška mokykla šiame krašte yra verkiama reikalinga). Mažosios Lietuvos reikalų tarybos nariai vieningai sutarė, kad pagaliau ir LR Seimo nariai atkreipė dėmesį į jos veiklą. Atvykęs į konferenciją seimūnas Rytis Kupcinskas teigė, kad Lietuvos valdžios pareigūnai, gaila, nereaguoja į Rusijos žiniasklaidoje pasirodančius nedraugiškus aukštų asmenų pareiškimus, neviešina savo pozicijos aktualiais ryšiais su kaimyninėmis valstybėmis klausimais. Jo kolega Egidijus Klumbys atkreipė dėmesį į Lietuvos euroderybininkų apsišaldymą, nes jie neišskovojo jokių privilegijų Lietuvos ryšiams su Karaliaučiaus kraštu ir siejo tai su strategijos Karaliaučiaus klausimu nebuvimu.

Lietuvių nusigyvenimui labai paveikė lietuviškos mokyklos nebuvimas, Lietuvos pilietybę turinčių srities gyventojų rėmimo stoka

Vytautas Šilas, Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininkas, skaito paskaitą mokslinėje konferencijoje apie Karaliaučiaus kraštą ir Lietuvą.

VYTAUTAS ŠILAS

Kur glūdi rusiškos Karaliaučiaus, kitaip Kaliningrado srities, kuri rengiasi minėti savo 60-metį, atsiradimo šaknys? Įpusėjus II pasauliniam karui anti-hitlerinės koalicijos nariai: Didžioji Britanija, Jungtinės Amerikos Valstijos ir Sovietų Sąjunga pajuto, jog jos gali ne tik sėkmingai priešintis nacistinei Vokietijai. Jos ėmė rimtai galvoti apie pokarinę Europos pertvarkymą. Britai ir amerikiečiai, pretenzingos emigracinės lenkų atstovybės Londone rėmėjai, siekė atkurti prieškarinę Lenkiją – kaip rytų barjerą galimoms Sovietų Sąjungos ekspansijoms. Lenkiją norėta dar sustiprinti, atiduodant jai visą Rytų Prūsiją. Stalin savo ruožtu siekė įsitvirtinti teritorijose prie Baltijos jūros. Taip kalbant apie būsimą Lenkiją, 1943 m. Teherano, 1945 m. Jaltos ir Potsdamo konferencijose buvo sprendžiamas ir Rytprūsių teritorijos klausimas.

1945 m. rugpjūčio 2 d. Antihitlerinės koalicijos vadai – SSRS generalisimas Josif Stalin, naujasis JAV prezidentas Harry Truman ir Didžiosios Britanijos premjeras Clement Attlee pasirašė „Pranešimą spaudai“ apie Potsdame pasiektus susitarimus. Vienas jų – apie tai, kad „išteities tašku būsimųjų Vokietijos sienų nustatymui yra laikomos 1937 m. gruodžio mėnesio Vokietijos sienos“. Taip buvo panaikinta nacistinė 1939 m. Klaipėdos krašto aneksija ir Klaipėdos klausimas tapo tik istorikų duona. Kitais Potsdamo konferencijos nutarimais buvo pasidalinta Rytų Prūsijos teritorija. Buvo susitarta iki galutinio sprendimo „būsimojoje taikos konferencijoje“ Karaliaučiaus miestą ir gretimas apylinkes perduoti Sovietų Sąjungai. Likusi gerokai didesnė Rytprūsių dalis buvo paskirta Lenkijai (britų ir amerikiečių įstikimu – už lenkų prarastas Lvovo ir Vilniaus sritis).

Raudonoji armija Karaliaučiaus kraštą užėmė 1945 m. balandžio 9 d. Potsdamo konferencijos nutarimu, ji priskyrus Sovietų Sąjungai, čia buvo suformuota Ypatingoji Karaliaučiaus karinė apygarda (rus. „Kėnigsbergskij osobyj vojennyj okrug“). Iki 1945/1946 m. žiemos administra-

Karaliaučiaus/Kaliningrado srities genezė

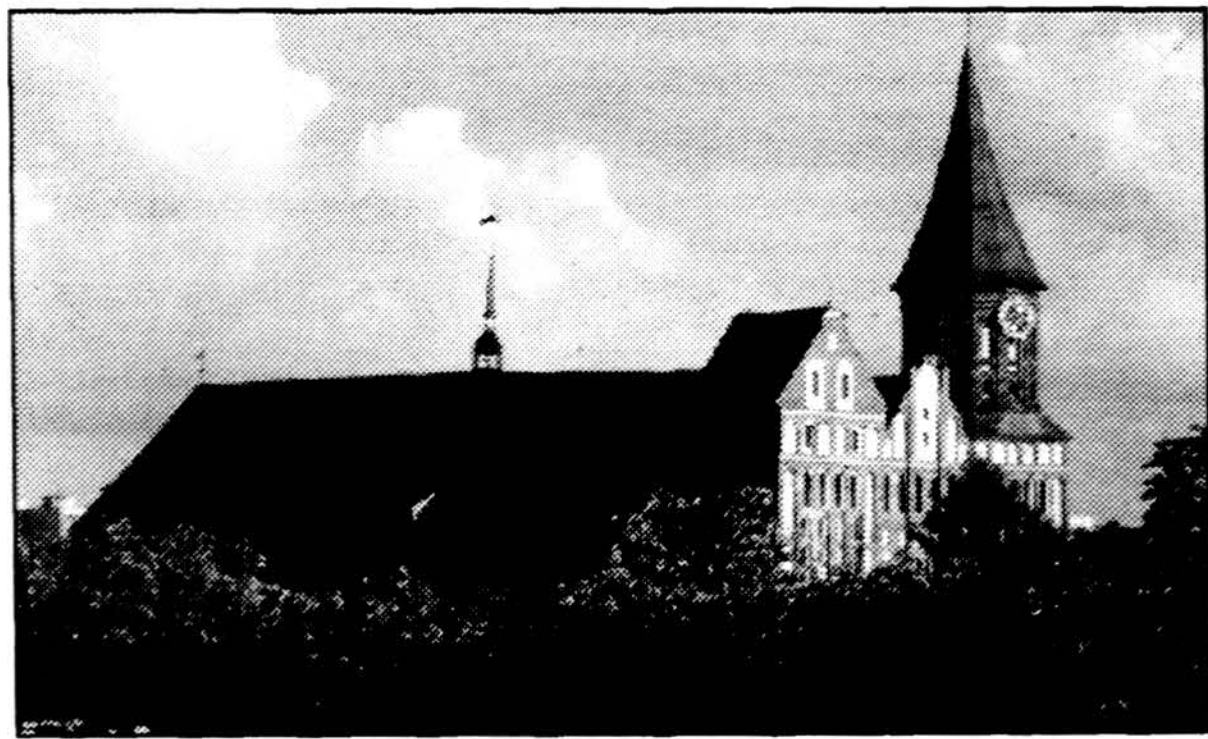
cinė – teritorinė krašto priklausomybė nebuvo nuspręsta. Dukart LKP CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui buvo siūloma įjungti Karaliaučiaus kraštą į sovietinės

Lietuvos sudėtį. Tai buvo 1944 metų rudenį (atrodo, tik 30 – 40 km ruožą palei Nemuną, t.y. pietinę Skalvą), o taip pat 1945/1946 metų žiemą. Abu kartus A. Sniečkus su savo bendrais atsisakė lietuvininkų žemės. Pastebėsiu, kad 1946 m. gegužę buvo užregistruoti 159,329 civiliai Karaliaučiaus srities gyventojai. Tarp jų 118,303 Vokietijos ir jau 32,190 SSRS piliečiai. Tad tokį maždaug gyventojų kraitį tuomet galėjo gauti A. Sniečkaus Lietuva.

1946 m. balandžio 7 d. Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko Michailo Kalinin pasirašytu įsaku, užuot ypatingos Kėnigsbergo karinės apygardos, buvo įkurta Kėnigsbergo sritis ir įjungta į RSFSR sudėtį. Karo komendantai savo teritoriją ir ūkių administravimą perdavė netrukus įkurtų Civilinių reikalų valdybų viršininkams. Tačiau srities priskyrimo slaptoms (uždaroms) SSRS zonomis režimas išliko iki 1961 metų. 1946 m. liepos 4 d., SSRS AT prezidiumo įsaku Kėnigsbergo (Karaliaučiaus) miestas buvo pervadintas neseniai mirusio M. Kalinin garbei Kaliningradu, o sritis – Kaliningrado sritimi. Įdomu, kad Rusijos prezidento Vladimir Putin įsaku bus minima ne Karaliaučiaus krašto pris-

kyrimo Rusijos Federacijai sukaktis balandžio mėnesį, o jos pervadinimo Kaliningrado sritimi sukaktis (liepos pradžioje), kai prasidėjo totalinis senųjų vietovardžių keitimas naujais administraciniais pavadinimais. Tam RSFSR AT prezidiumas 1946 – 1950 metais išleido atitinkamus įsakus. Sekdami „aukščiau stovinčiųjų“ pavyzdžiu, miesto gatvių pavadinimus naujieji srities gyventojai keitė patys. Antai apsigyvenusieji Karaliaučiuje jiems visai nežinomo poeto Goethe gatvę, iš pradžios vadinę suprantamesniu „geto“ vardu, paskui pakeitė į artimesnio Puškino vardą. Atkreipsiu visų dėmesį į tai, kad Lenkija savo gautoje Rytprūsių dalyje vietovardžių nekeitė, tik sulenkino jų formas.

Reikia paminėti dar vieną svarbų Potsdamo konferencijos sprendimą – apie „organizuotą vokiečių gyventojų perkėlimą“. Buvo susitarta dėl „organizuotų ir humaniškų vokiečių gyventojų, likusių Lenkijoje, Čekoslovakijoje ir Vengrijoje, perkėlimo į Vokietiją“. Potsdamo susitarimai teisės deporuoti buvusius Vokietijos piliečius Sovietų Sąjungai iš jai atitekusio Karaliaučiaus krašto nesuteikė! Tačiau čia buvo kratomasi ne tik senų-

Ar vėl kada nors Karaliaučiaus kraštas taps Vakarų Europos dalimi, priklauso ir nuo mūsų pozicijos, ir nuo Rusijos pasiryžimo demilitarizuoti šį kraštą.

jų vietovardžių, bet ir vietinių gyventojų. Maža to, kad per 300 tūkstančių civilių gyventojų buvo jau įvairiais būdais sunaikinta. Reikėjo visiškai „išvalyti“ nuo jų gyventą teritoriją, kad ją galima būtų apgyvendinti savais žmonėmis. Mažosios Lietuvos Reikalų tarybą ne kartą įvairioms Lietuvos institucijoms kėlė Mažosios Lietuvos gyventojų sovietinio genocido klausimą, siūlė įteisinti atmintiną dieną. Šis klausimas yra pasiūlytas į LR Seimo pavasario sesijos dienotvarkę. Tikėkimės jo pozityvaus sprendimo.

1947 m. spalio 11 d. SSRS Ministrų taryba priėmė nutarimą „Dėl vokiečių iškeldinimo iš Karaliaučiaus srities“ (pavartotas senasis krašto terminas!). Taip, iki 1951 m. gegužės mėn. į Rytų Vokietiją buvo deportuota 102 tūkstančiai buvusių Vokietijos piliečių. Tai buvo ne tik Potsdamo susitarimų, bet ir 1907 m. Hagos konvencijos pažeidimas. Pagal ją, jei nėra karinės būtinybės, iškeldinti ar naikinti civilius vietos gyventojus yra draudžiama.

Į buvusių vietos gyventojų vietą imta gabenti kolonistus jau 1945 metais. Tuomet atvyko pirmieji sovietiniai kolonistai – 4,050 žmonių, kad paleistų popieriaus – celuliozės įmones. Dėl kolonizacijos ir natūralaus prieauglio naujų Karaliaučiaus srities gyventojų nuolat daugėjo: 1948 metais jų buvo beveik 300 tūkst., 1959 – 610 tūkst., o 2002 m. – 955 tūkst. Beje, lietuvių skaičius surašyme duomenimis nuolat mažėjo – nuo 40 tūkst. 1965 metais iki 18 tūkst., 1989 ir 14 tūkst. 2002 metais.

Naujieji Karaliaučiaus srities gyventojai ilgą laiką kovojo su kultūriniu krašto palikimu – griovė tai, ką dar galima buvo sugriauti. Tačiau laikas bėga, keičiasi ir žmonių požiūris. Rusijos prezidentas V. Putin žada „daugiau nebekovoti su istorija“. Imamasi rūpintis tuo, kas dar išliko. 2002 m. buvo išleistas įdomus didelio autorių kolektyvo (vadovai dr. Jurijus Kostiušovas) sudarytas prisiminimų rinkinys *Rytų Prūsija sovietinių persikėlėlių akimis* (orig. „Vostočnaja Prūsija glazami sovetskich pereselencev“). Viena tų persikėlėlių taip prisiminė: „Net žiūrint į griuvėsius matėsi, kad tai jau ne Rusija, o Vakarų Europa. Gaila, kad toks gražus miestas (Karaliaučius) buvo sugriautas“. Ar vėl kada nors Karaliaučiaus kraštas taps Vakarų Europos dalimi, priklauso ir nuo mūsų pozicijos, ir nuo Rusijos pasiryžimo demilitarizuoti šį kraštą.

Į mūsų domėjimąsi Karaliaučiaus kraštu rusų politikai žiūri įtariai. Reikia atvirai pasakyti, kad mūsų piliečių domėjimosi kaimyniniu (!) Karaliaučiaus kraštu šaknys yra gilios. Jos siekia karaliaus Mindaugo ir Vytauto Didžiojo laikus. Jas maitina pirmųjų lietuviškų knygų ir knygnešių laikmetis bei susirūpinimas vietos lietuvių gyvastimi. Turime stengtis, kad Karaliaučiaus sritis būtų ne tik mūsų istorinės atminties, kultūrinių, ekonominių ir valstybės saugumo interesų, bet ir mūsų valstybės įtakos zona – tam kad ši istorinio nesusipratimo žemė iš strateginio karinio placdarmo taptų gražaus, taikaus bendradarbiavimo su Europos Sąjungos valstybėmis pavyzdžiu. 🌱

Karaliaučiaus karo operacija

1945 metų sausio 13 - balandžio 26

Ats. plk. lt. JONAS UŽURKA

Ar vokiečių armijų grupuotės „Centras“ sunaikinimas Karaliaučiaus krašte turėjo strateginę reikšmę karo eigai, ar ši operacija buvo prasminga, ar tai buvo Maskvos politinio plano karinė dalis, vykdant sąmoningą genocidą užgrobtose teritorijose? Į šį klausimą galima atsakyti išnagrinėjus ir to meto politinę bei karo padėtį frontuose.

Bendroji 1945 m. karo eiga

1945 metų pradžioje sąjunginės Vakarų valstybių pajėgos jau baigė Vakarų fronte triuškinėti Hitlerio armijas ir artėjo prie Elbės. Sovietinė armija jau buvo persiritusi per visą Rytų ir Centrinę Europą, per Budapeštą ir Belgradą, artėjo prie Potsdamo, Drezdeno, Berlyno, išėjo prie Oderio. Vermachto pajėgos buvo demoralizuotos, išsklaidytos, praradusios vieningą vadovavimą, apsupamos masiškai kapituliuo. Vakarų fronto koalicinė vadovybė stengėsi suteikti galimybę vokiečiams kapituliuoti – vengė beprasmių gyventojų bei karių iš abiejų pusių aukų, mažino karo daromą žalą ūkiui. Ar taip buvo elgiama Rytų fronte, jau aiškiai žinant karo baigtį?

Vermachto pajėgos ir būklė kautynių išvakarėse

Besigančios Vermachto pajėgos Rytų Prūsijoje, t.y. Karaliaučiaus krašte, 1945 sausį jau buvo atkirstos nuo Vokietijos. Čia liko gausios sausumos, oro, jūrų karinės grupuotės, įrengta gynybinė giliai ešelonuota sistema su šešiais įtvirtinimų rajonais.

Visa Karaliaučiaus žemių gynybos sistema buvo apie 200 km pločio. Gynybą buvo užėmusi šios sudėties „Centro“ armijų grupė: 3-oji tankų armija, 4-oji ir 2-ji lauko armijos iš viso apie 380 tūkst. karių, kelios dešimtys tūkst. „faust“ ir „folks“ šturmuotojų, 4,200 patrankų ir minosvaidžių, 270 tankų bei puolamųjų patrankų, 115 lėktuvų. Baltijos jūroje gintis buvo pasiruošę trys linijiniai karo laivai, 5 sunkūs ir 4 lengvi kreiseriai, 30 minininkų, povandeniniai laivai, torpediniai kateriai. Aplink Karaliaučiaus (Kenigsbergo) miestą – tvirtovę buvo įrengtos trys gynybinės linijos su ugnies įtvirtinimais, prieštankiniais ir prieš pėstininkus kliūtimis. Pirmą poziciją tarpusavy rišo 15 gynybinių fortų už 6 – 8 km nuo miesto centro. Antra pozicija ėjo miesto pakraščiu, 1–2 km pločio juosta supo miestą. Trečia pozicija su fortais buvo įrengta pagal seną miesto ribą. Miestas buvo suskirstytas į gynybinius kvartalus, ugnies mazgus.

Ši vokiečių gynybinė armijų grupuotė, kaip ir pati gyvybinė sistema, buvo suformuota paskubomis, skel-

biant vis naujas mobilizacijas. Armijas sudarė jau nebe gerai paruošti vokiečiai kariai kaip kad karo pradžioje, bet įvairių tautybių jauni, nepatyrę vaikinai, jėga pašaukti į tarnybą. Moralinė vadų ir kareivių būklė atitiko pralaimėtos armijos dvasiai ypač pralaimėjus Klaipėdos, Kuršo kautynes. Nors daug vietinių gyventojų buvo pasiryžę žūti už savo namus, žemę, šeimą – jie nutuokė kas jų laukia pralaimėjus, tačiau mobilizuotieji iš kitų kraštų buvo pasiruošę viskam, kad tik išliktų gyvi, netgi ir kapituliuoti, ypač po tragiškos „Kuršo“ grupuotės kapituliacijos... Gynybos daliniuose buvo ir lietuvių, įvairiais būdais iš visur patekusių į šį mirties katilą.

Sovietinės armijos pajėgos ir būklė prieš puolimą

Po pergalės Leningrado fronte, po vokiečių „Kuršo“ armijų grupės kapituliacijos, po Vilniaus, Klaipėdos paėmimo, puolančiųjų sovietinės armijos karių ir vadų būklė, ypač atidarius sąjungininkams Vakarų frontą ir ženkliai parėmus Sovietų sąjungą materialiais kariniais ištekliais, jau atitiko nugalincios armijos karių dvasią. Sovietinė karinė vadovybė Rytų Prūsijos pakraštyje 1945 sausio mėnesį sutelkė šios sudėties 3-ji ir 2-ji Baltarusijos frontus: per pusantro mln. karių, 21,500 patrankų ir minosvaidžių, 3,300 tankų ir sa-vaiegių pabūklų, 3,000 kovinių lėktuvų, įvairios paskirties karo laivų bei jūros aviacijos. Tokios pajėgos kelis kartus viršijo vokiečių „Centro“ pajėgas.

Sutelkti čia buvo ir patys geriausi karo vadai: 2-am Baltarusijos frontui vadovavo maršalas K. K. Rokosovskij, turėjęs kovinę užduotį, ne vėliau kaip sausio 12 d., naikinant vokiečių grupuotes, staigiu, ryžtingu puolimu paimti Marienburgą, tęsti puolimą į priešų gilumą. 3-iam Baltarusijos frontui vadovavo armijos generolas I. D. Černiachovskij, turėjęs užduotį nuo Priegliaus upės pagrindinėmis jėgomis pulti Kenigsbergo tvirtovę; Baltijos laivynui vadovavo admiras V. F. Tribucas, turėjęs užduotį naikinti vokiečių laivyną, pakrantėse išlaipinti jūrų desantą, o svarbiausia – neleisti pasitraukti ir skandinti pasitraukiantį priešą; karo oro

Nukelta | 6 psl.

Karaliaučiaus karo operacija

Atkelta iš 5 psl.

laivyno 4-jai armijai vadovavo generolas K. A. Viršininkas, turėjęs kovinę užduotį dieną ir naktį bombarduoti vokiečių įtvirtinimus, negailestingai naikinti gyvąją jėgą, visus priešo objektus. Visoms armijoms, di-vizijoms, pulkams vadovavo labiausiai patyrę karo vadai. Nepaisant viso to, už puolančiųjų grandinių, kaip visuomet, jau buvo išsidėstę SMERŠo smogikai bei kitų spec. tarnybų žudikai.

Operacijos pradžia sovietinės karo pajėgos disponavo turtingais užgrobtais Lietuvos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos bei jau ir kitų Europos valstybių materialiniais ištekliais, turėjo plačias manevrų galimybes teritoriniu atžvilgiu, ryškią ir materialinę, ir kovinę, ir strateginę persvarą prieš šią apsuptą Vermachto grupuotę. Sovietinės pajėgos, sutelktos šiame fronte, viršijo vokiečių pajėgas per tris kartus gyvąją jėgą ir artileriją, apie šešis kartus tankais ir aviacija, karo laivais ir dar daugiau kitomis priemonėmis ypač represinėmis struktūromis. Tačiau pastebiu, kad tai tik populiariai oficialūs duomenys. Iki šiol nėra paskelbta kiek buvo sutelkta „štrafinių“ (bausmės) dalinių, krauju turėjusių „išpirkti savo kaltę“, kiek nuteistųjų mirtininkų. O kiek NKVD, SMERŠo batalionų bei kitų spec. paskirties žudikų, kaip visuomet sutelktų už puolančiųjų pirmųjų linijų karių nugarų – nežūsi nuo priešų, žūsi nuo savų atsigręžęs atgal.

Kovinės technikos bei ginkluotės viename kilometro šiame fronto ruože buvo sutelkta tankiausiai negu per kokią nors iki tol vykdytą operaciją. Nė metro Karaliaučiaus žemės nebuvo laisvos ant kurios nestovėtų kario koja, tanko vikšras, mina, artilerijos pabūklas.

Kautynių eiga

Sausio 12 d. sovietiniai frontai, armijos pradėjo kovinę žvalgybą. Žvalgyba peraugo į pulkų puolimus – prasidėjo vadinamoji Rytprūsių karo operacija. Puolamoji iš Tarybinės armijos pusės ir gynybinė iš vokiečių pusės. Sausio 19 d. 3-čio Baltarusijos fronto 43-ji armija užėmė Tilžę, 22 sausio 11-ji ir 5-ji armijos šturmo ir paėmė Įs-rutį (Insterburgą). 2-as Baltarusijos frontas užėmė Tanenbergą (prie Žalgirio), kur 1410 m. liepos 15 d. Vytautas Didysis mušė kryžiuočius. Tačiau žaibiškas ir masiškas puolimas strigo, krito daug aukų.

Sovietinė karo vadovybė pervertinusi savo jėgas, sutikusi neįvertintą itin įnirtingą pasipriešinimą, dėjo pastangas apsupti visą vokiečių grupuotę, nes jėgos seko, žaibiškas Karaliaučiaus krašto užėmimas blėso, nepaisant ir į žiaurias represijas prieš savus. Vokiečiai ne tik įnirtingai gynėsi, sudavė ne vieną netikėtą kontrasmūgį, tačiau ir siuntė savo parlamentarus pas sovietinę karo vadovybę dėl kapituliacijos sąlygų. Antai sausio 23 d. Vermachto 4-os lauko armijos majoras, lydimas kapitono ir trijų karių, iškėlė baltas vėliavas, patekę į sovietinės 43-ios armijos barą. Pristatyti į štabą, pranešė: „Mes sutinkame kapituliuoti, karas beprasmiškas, kokios jūsų sąlygos“. Apie tai buvo pranešta fronto vadui I. D. Černiachovskij, kuris atžė: „Ne pirmi jie. Pavėlavo. Dabar patys nušluosime, nepaliksimė fašistinės net sėklos. Jokių kapituliacijų. Nacistai nugalėti tik negyvi.“

Tarybinė karo vadovybė, neišveikusi šturmu, atsisakiusi nuo bet kokių derybų dėl vokiečių kapituliacijos, užėmė žudiko, o ne kario poziciją – nutarė apsupti Karaliaučį ir naikinti. Po įnirtingų mūšių sausio 30 d. tai ir padarė – apsupo visą Rytprūsių grupuotę, išdraskė ją į tris dalis. Tačiau vis vien neišveikusios visos vokiečių gynybos, sovietinės armijos priverstos buvo persigrupuoti, sustiprinus iš rezervų naujomis pajėgomis. Maskva įsakė kuo greičiau žūtbūt sunaikinti šią vokiečių grupuotę ir pavedė 1-am Pabaltijo frontui užimti Kenigsbergą, nes 3-sis Baltarusijos frontas, netekęs daug jėgų, įstrigo ir į priekį nejudėjo.

Naujomis jėgomis apsuptų vokiečių grupuočių žiaurus naikinimas vyko nuo vasario 10 iki

balandžio 26 dienos, žengiant per savus ir priešų lavonus, technikos kalnus, buvusių miestelių, miestų griuvėsius. Dabar jau ir vieni ir kiti neturėjo kitos išeities – tik žūti mūšio lauke. Žuvo ir 3io fronto vadas generolas I. D. Černiachovskij, taip ir nepasiekęs Aistmarių. Jį pakeitė kitas, dar žymesnis, karo vadas – maršalas A. M. Vasilevskij, į kurio rankas Maskva sutelkė visas čia esamas karines pajėgas.

Neįveikus šio įtvirtinimo, išsūtusi sovietų karinė vadovybė prieš Karaliaučį metė visas Rytprūsiuose sutelktas jėgas, kad nė akmens neliktų sveiko. Daugiau kaip mėnesį tūkstančiai patrankų, tankų, minosvaidžių be perstojo daugelį miestų, tūkstančiai lėktuvų metė dešimtis tūkstančių bombų. Pėstininkai, šarvuočiai, tankai grandinė po grandinės, miniomis kilo į atakas, krito. Miestas akyse virto griuvėsiais, gyvais kapais.

Balandžio 9 dieną vakare krito karališkoji pilis. Karaliaučiaus komendantas generolas O. Liašas paimtas į nelaisvę. Žuvusiųjų skaičiai iš abiejų pusių stulbinantys – šimtai tūkstančių. Įnirtingos kautynės Kuršių Nerijoje, Sembos pusiasalyje dar tęsėsi iki balandžio 26 dienos.

Karinės operacijos pabaiga ir pasekmės

Šios karo operacijos frontas buvo 455 km., gylis per 200 km. Sovietinė karo vadovybė čia pirmą kartą kare masiškai dieną panaudojo tolimąją bombarduojančiąją karo aviaciją, griauinant įtvirtinimus bei įvairius stambius objektus, ugniasvaidžius deginant kas gyva ir dega. Sovietinės karo vadovybės įsakymas „...bet kokia kaina... nušluot nuo žemės...“ Karaliaučiaus krašte buvo vykdomas ne tik per karą. Bet ir po karo. Visų rangų karo vadai įsakinėjo belaisvių neimti, naikinti „nacionalfašistinę“ sėklą. Nesigailint savo karių gyvybių, stengiasi apsupti besitraukiantį priešą, vien tam, kad šie neišliktų gyvi bei atsitraukdami neišsigabentų jokio turto. Tuomet nugalėtojui atitekdavo ne tik kovinė technika, ginkluotė, maistas, rūbai, bet ir materialinės vertybės bei moterys – tokių aukų tūkstančiai. Karų metais apie humaniškumą nekalbama, nebent iškreipta forma nugalėtojų lūpos.

Įkandin frontui į išdegintą Karaliaučiaus žemę atvyko ne vienas itin slaptas, užkaltomis durimis, ešelonas. Šie ešelonai atgabeno ne karo techniką, ne paruoštus karius, o kriminalinius nusikaltėlius – šimtus iš įvairių TSRS Gulag lagerių. Beje, tai irgi ne naujas metodas apgyvendinti pavergtus kraštus. Ir Vilniaus kraštas tai buvo patyręs. Atvykėliai turėjo visas sovietinio šeimininko teises – kur norėjo, ten apsigyveno, ką norėjo, tą darė, aišku, stebint budriai NKVD akiai, vykdė, planuojamas baigiamąsias genocido akcijas šiose žemėse. O pasibaigus karui, demobilizuojant sovietinės armijos karius, mažinant Pabaltijo, Baltarusijos frontus, reorganizuojant juos į karines apygardas, kariai buvo nukreipiami į Karaliaučiaus kraštą apsigyvenimui, atseit, „kelti karo nualintą ūkį“. Frontų, vėliau karo apygardų, politinių tarybų sprendimu šiose žemėse taip pat buvo apgyvendinami išlikę gyvi sužeisti kariai bei reabilituoti likę gyvi drausmės batalionų mirtininkai. Maskva kėlė šios publikos politinę dvasį per politdarbuotojus, per siunčiamus komunistus, o drausmę represinėmis struktūromis, pasirodusiomis su šaknimis naikinti nacionalistinius elementus, klasinius, politinius priešus ne tik šioje žemėje.

Lietuviai Rytprūsių karinėje operacijoje

Kiek kariavo lietuvių karių Karaliaučiaus žemėje šios karinės operacijos metu sunku pasakyti, nes nėra oficialiai surinktų duomenų. Gal ir galima būtų surinkti, atidarius Rusijos karo archyvus, suradus vokiečių „Centro“ armijų archyvus. Beje, dabar Lietuvos archyvai užsidarė šimtmečiui.

Gera žinoma viena, kad lietuviai kariai buvo koncentruojami Lietuviškojoje 16-oje divizijoje Gorkij srityje nuo 1941 gruodžio 18 d. TSRS Valstybinio gynybos komiteto nutarimu. Divizija su kautynėmis per Polocką, Tverę atžygiavo į Lietuvą. 1944 rugpjūčio 2 d. susitelkė prie Šiaulių, buvo papildyta mobilizuotais Lietuvos vyrais. Vos tik sovietinei armijai užėmus Lietuvos teritoriją, buvo gaudomi 1918–1926 m. gimimo vyrai į sovietinę armiją, jais papildomi Pabaltijo ir Baltarusijos frontų daliniai. Papildžius 16-ją diviziją lietuviais (jų jau buvo apie 68 proc. asmeninės sudėties), divizija buvo siunčiama į pačias nuožmiausias kautynes su vokiečiais. Vadų paskyrus generolą A. Urbšą (lietuvių jau buvo apie 75 proc.), divizija ėmė Kelmę, Kražius, Šilalę, priartėjo prie Nemuno. Spalio pabaigoje nuožmiose kautynėse prie Usenų žuvo vos ne pusė divizijos karių. Iš Panemunės buvo pervesta į Kuršo kautynes. 1945 sausio pradžioje divizija kaudamasi per Mažeikius, Sedą, Plungę pasiekė 1939 kovo 20 d. Vokietijos aneksuotą Klaipėdą. Nete kusi daug karių, vasario mėn. vėl buvo pervesta į Kuršą, čia baigėsi jos kovų kelias. Po Klaipėdos kautynių dauguma gyvų likusių divizijos karių lietuvių buvo išskirstyti po visus minėtų sovietinės armijos frontų dalinius. Taip kad koncentruotai lietuvių vienuose sovietinės armijos daliniuose, junginiuose Rytprūsių karinės operacijos metu jau nebuvo. 16-ji divizija iš Kuršo liepos 13 d. išžygiavo į Vilnių nuolatinei dislokacijai.

Vokiečių koviniuose daliniuose irgi kovėsi lietuviai. Jie buvo pašaukti, mobilizuoti iš visų kaimyninių valstybių, kurias iki tol buvo okupavę vokiečiai, kartu su tų valstybių vyrais, o taip pat buvo mobilizuoti lietuviai, gyvenę Karaliaučiaus srityje. Kiek jų buvo vienoje ar kitoje pusėje, kiek kovėsi, kiek žuvo, kiek liko gyvų, tikslūs duomenų nėra ir vargu ar kada bus. Neoficialūs šaltiniai spėlioja, mini įvairius skaičius, dažnai labai jau prieštarigus – nuo kelių tūkstančių iki keliolikos tūkstančių.

Įdėmiau pažvelgus į to meto politinius įvykius, padėtį karo frontuose, galima padaryti tokias išvadas:

- karo baigtį Vakarų ir Rytų frontų armijos 1945 metais sprendė etninės Vokietijos teritorijoje, Berlyno prieigose;
- bendromis sąjungininkų suderintų karinių operacijų pastangomis bei derinamais politiniais sprendimais neišvengiamai artėjo Vokietijos kapituliacijos diena;
- 1945 m. sausyje, apsupus Vermachto „Centro“ grupuotę Karaliaučiaus žemėje, vengiant beprasmių aukų iš abiejų kovojančių pusių, buvo tikslinga priimti neišvengiamą prieš kapituliaciją ir nevykdyti nusikalstamo masinio naikinimo, žudynių ir krašto niokojimo;
- stalininės Maskvos tuometinė politinė strategija buvo gerai apgalvota ir vykdoma specialiai užgrobtų teritorijų sąmoninga genocido politika, nesigailint savo žmonių gyvybių.
- mūsų tautiečių karių, Karaliaučiaus krašto civilių gyventojų likimus nulėmė ne mes patys, bet pasaulio galingieji – Stalin, Churchill, Roosevelt trijulė – tai jų dėka karo mašina nu-niokojo Karaliaučiaus kraštą, mūsų protėvių žemės tapo svetimu grobiu – „iskonno russkim krajem“.

Tarybinė karo vadovybė, neišveikusi šturmu, atsisakiusi nuo bet kokių derybų dėl vokiečių kapituliacijos, užėmė žudiko, o ne kario poziciją

Rochester visuomenė ir Vilniaus Casparini vargonai

Šventosios Dvasios bažnyčia Vilniuje yra geriausiai išsilaukusių baroko stiliaus vargonų visoje Europoje namai. Šie vargonai – tai vienas vertingiausių Lietuvos ir Europos kultūros paminklų. Jie buvo pastatyti 1776 m. garsaus meistro iš Karaliaučiaus, Adomo Gottlobo Casparini. Vargonai dabar yra restauruojami tarptautinio bendradarbiavimo tarp Lietuvos, Švedijos ir Amerikos vargonų ekspertų talka, dalyvaujant Lietuvos Kultūros ministerijai, Vilniaus Senamiesčio atnaujinimo agentūrai, Gotteborg Vargonų meno centrui Švedijoje ir University of Rochester Eastman School of Music fakultetui. Casparini vargonai bus dubliuojami ir pastatyti Christ Church anglikonų bažnyčioje, Rochester miesto centre, New York valstijoje. Šiam darbui pakviesti vargonų meistrai ne tik iš Švedijos, Amerikos ir Lietuvos, bet ir iš Italijos bei Vokietijos.

Šio tikslo įgyvendinimas su visais restauravimo ir dubliavimo darbais kainuos maždaug 4,8 mln. dolerių. Iki šiol University of Rochester yra sutelkęs apie vieną milijoną dol. lėšų. Malonu pranešti, kad neseniai vienas Kalifornijos fondas pasiskyrė 30 tūkst. dolerių vien tik restauravimo darbams Vilniuje.

Paspartinti lėšų telkimą, Casparini projekto Patariamiosios tarybos iniciatyva, š.m. kovo 2 d. buvo surengtas iškilmingas renginys. University of Rochester prezidento Joel Seligman vardu pakvietimai buvo siunčiami pasiturintiems miesto gyventojams, anksčiau aukojusiems įvairiems universiteto reikalingiems. Renginys vyko PAETEC bendrovės pastate, kuris laikomas vienu gražiausių neseniai statytų biurų viename mieste. Šios bendrovės steigėjas ir prezidentas Arūnas Česonis gražiai pavaišino svečius ir apmokėjo visas renginio išlaidas, taip savo auka prisidedamas prie šio kilnaus tikslo įgyvendinimo.

Atidarydamas oficialiąją renginio dalį, University of Rochester prezidentas J. Seligman apibūdino šio tarptautinio projekto svarbą, padėkojo Arūnui Česonui ir atvykusiems svečiams, o tolimesnę programą eigą pavedė Eastman School of Music dekanui Jim Undercofler. Vietinė spauda apie dekaną Undercofler yra rašiusi kaip apie įtakingą ir išradimą pedagogą. Jis taip pat yra vienas iš miesto naujosios „Mercury Opera of Rochester“ steigėjų. Dekanas pasiryžęs š.m. gegužės mėnesį vykti į Vilnių vargonų projekto reikais ir susipažinti su mūsų, vietinių lietuvių, išgirtu, nuostabiu Vilniumi.

Renginio svečius sveikino Rochester miesto mero pavaduotoja Patricia Malgieri, nes miesto meras Duffy negalėjo dalyvauti. Kalbėjo Lietuvos Respublikos garbės konsulas New York valstijai Rimas Česonis, kuris yra Casparini Vargonų patariamiosios tarybos narys. Jis prašė svečių, aukojant nepamiršti restauravimo darbų Vilniuje, kadangi pagal University of Rochester nuostatus, turi būti atskiros sąskaitos restauravimo ir dublikavimo darbams. Taip pat paminėjo ir svečiams pristatė, didelį įnašą į šį projektą įdejusią, JAV LB Tarybos bei vietinės LB apylinkės pirmininkę Birutę Litvinienę, kuri taip pat yra

Casparini Patariamiosios tarybos narys.

Labai taiklius žodžius apie Casparini vargonų reikšmę Lietuvos kultūros paveldui tarė iš Washington, DC, atvykusi Lietuvos Respublikos ambasados trečioji sekretorė Jurgita Dapkutė, kuri taip pat priklauso Casparini Patariamajai tarybai. Jos darbą šioje taryboje ypač vertina dekanas Undercofler, kuris pirmininkauja vykstančiuose tarybos posėdžiuose.

Prieš pradėdant koncertinę dalį, apie restauravimo ir dublikavimo

techninius darbus kalbėjo viso projekto koordinatorius ir Eastman School of Music Vargonų departamento profesorius Hans Davidsson. Tai nuostabių talentų ir begalinės energijos asmuo, taip pat tikras Lietuvos bei lietuvių draugas.

Koncertinėje vakaro dalyje pasirodė Eastman School of Music auklėtiniai, o vargonais grojo pats Hans Davidsson ir vargonų muzikos profesorius David Higgs (vargonai ir fortepijonas buvo specialiai tik šiam vakarui atvežti iš Eastman mokyklos). Šoko Rochester baletų šokėjos.

Vakaro programą dar labiau praturtino lietuvių solistė Indrė Viskontaitė, suteikusi dalyvavusiems lietuviams didelį pasididžiavimą. Ji neseniai baigė studijas UCLA ir šiuo metu gyvena San Francisco mieste. Jos balsas, išvaizda ir dainuotos operų arijos bei lietuvių liaudies dainos žavėjo visus renginio dalyvius. Solistei akompanavo Ulrika Davidsson.

Tarp apie 130 vakaro dalyvių buvo ir lietuvių. Tai LB Tarybos narys Rimvydas Tamošiūnas su žmona Živile, „Putino“ choro vadovas Raimundas Obalis, iš Toronto (Canada) atvykusi muzikė ir chorvedė Dalia Viskontienė, Casparini Patariamiosios tarybos narys Kęstutis Lapinas, Roma Česonienė, Algimantas Česonis, Ieva ir Vladas Malašauskai, Nijolė ir Vaidevutis Draugeliai, „Baltų vaikai“ kolektyvo pirm. Reda Juodeikienė su vyru Gediminu Juodeikiu, Liucija ir Juozas Laukačiai, Giedrė Logminaitė, Gražina Kavaliūnienė ir Valdas Jančauskis.

Svečiams skirstantis buvo dalinama Vilniaus Senamiesčio atnaujinimo agentūros nuostabiai gražiai dviem kalbomis išleista brošiūra, lietuviškai pavadinta *Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios vargonų atgaivinimas*. Pridėta ir informacija, kur nukreipti aukos. Adresas aukoms Vilniuje vykstantiems restauravimo darbams yra toks: čekius rašyti Vilnius Oldtown Renewal Agency ir siųsti: Eastman School of Music, Office of Development, 26 Gibbs Street, Rochester, NY 14604.

Dalyvis

Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios vargonų atgaivinimas

1776 m. garsaus meistro iš Karaliaučiaus Adomo Gottlobo Casparini pastatyti Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios vargonai – vienas vertingiausių Lietuvos ir Europos kultūros paminklų

XVII – XVIII a. Europoje vargonų meistrų Casparini pavardė buvo gerai žinoma. Pirmasis žymus šios giminės atstovas buvo vargonų meistras Adamas Casparas, gyvenęs ir dirbęs Silezijoje, pirmoje XVII a. pusėje. Ypač garsus buvo jo sūnus Johan (1623–1706). Jaunas atvykęs į Italiją, Johan Casparas ten dirbo daugelį metų, net pakeitė savo vardą bei pavardę – pasivadino Eugenu Casparini. Šiuo vardu jis ir įėjo į Europos vargonų kultūros istoriją. E. Casparini pagarsėjo kaip išmoningas, kupinas idėjų meistras. Italų vargonų tradicijas jis praturtino Vidurio Europos pasiekimais ir atvirkščiai – Vidurio Europoje pasinaudojo saulėtosiomis Italijos vargonų idėjomis. E. Casparini pasižymėjo ir kaip naujų konstrukcijų vargonų išradėjas. Savo kūrybinę dvasią jis perdavė sūnui Adamui Horacijui (1676–1745) bei anūkui Adamui Gottlobui (1715–1788). Pastarasis kaip ir senelis, pasižymėjo ryškiu charakteriu. Jaunystėje pasimokęs tėvo dirbtuvėje, vėliau padirbėjęs pas kitus žymius to meto meistrus, tarp jų ir pas garsų Heinrich Gottfried Frost (1681–1759), 1742 m.

Karaliaučiuje pelnė privilegijuoto dvaro vargonų meistro titulą. Karaliaučiuje ir aplinkinių miestų bei kaimų bažnyčiose jis pastatė kelias dešimtis vargonų, kuriuos amžininkai labai gerai įvertino. Keletą vargonų įrengė ir Lietuvoje.

Deja, laikas Casparini giminės kūrinių nepasigailejo. Iki mūsų dienų išliko tik keletą vargonų fragmentai. Vienintelis beveik nepažeistas ir nesudarytas šios garsios, daug Europos kultūrai nusipelnusios, giminės kūrinys stovi Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčioje.

Apie vargonus

Vargonai turi du manualus ir pedalus, 31 registrą bei tris pagalbinus įrenginius: akustinį būgną, skambuius ir dviejų su puse oktavų karilioną. Vargonų korpusą A. G. Casparini gamino talkininkaujant vietiniams meistrams. Jo fasadą grakščiais barokiniais drožiniais išpuošė taip pat vietiniai meistrai. Vilniaus skulptorių rankos sukūrė ir karaliaus Dovydo bei visą fasadą apvainikuojančias septynias angelų

skulptūras. Vargonų fasadas (ties korpuso rėmai, tiek drožiniai bei skulptūros) buvo nudažyti keliomis spalvomis bei paausuoti. Vėliau, kiek daugiau nei per du šimtmečius, fasadas ne kartą buvo perdažytas, tačiau restauratoriams pavyko pašalinti vėlesnius sluoksnius ir atidengti pirmąją dramblio kaulo spalvą. Vargonų įranga – oro skirstymo dėžės, mechanikos detalės, klaviatūros, vamzdžiai – buvo pagaminti Karaliaučiuje ir atvežti į Vilnių.

Šie vargonai pagaminti iš rinktinių medžiagų. Tai, kas vadinama vargonų širdimi – oro skirstymo dėžės, mechanika – yra ažuoliniai, o korpusas ir medžio vamzdžiai – pušiniai. Klaviatūros dengtos juodmedžiu. Nors jos neišliko, tačiau buvo atkurtos pagal originalios A. G. Casparini darbo klaviatūros likučius, saugomus Bartuose (dabartinėje Lenkijoje).

Metaliniai vargonų vamzdžiai padirbti iš alavo ir švino lydinio. Fasado vamzdžiams panaudotas beveik grynas labai geros rūšies ala-

Nukelta į 8 psl.

Šventosios Dvasios bažnyčios vargonų atgaivinimas

Atkelta iš 7 psl.

vas, todėl jie yra skambūs, tvirti ir dailaus atspalvio. Vamzdžiams, esantiems vargonų viduje, panaudotas žemesnio procento lydinys. Jame yra daugiau švino, metalas minkš-

tesnis, tačiau skarda gana stora. Todėl šie vamzdžiai yra tokie tvirti, kad iki šiol puikiai išsilaikė.

Neišliko šiuose vargonuose tik vieno liežuvelinio registro – „Vox Humana“ – vamzdžiai. Jis bus atkurtas, naudojantis kitų to meto Lietuvos meistrų pavyzdžiais. Šio registro atkūrimas įtrauktas į tarptautinę „Truesound“ programą, finansuojamą Europos Komisijos. Akustinius bei metalo tyrimus atlieka net keli moksliniai institutai Vokietijoje, Italijoje, Švedijoje, o tyrimų rezultatus tikrina penkios vargonų firmos iš Italijos, Olandijos, Latvijos, Švedijos ir Lietuvos.

Žinovai labai vertina A. G. Casparini vargonų dupleles, tiksliau, visą jų sistemą, kurią sudaro šešios, atskirose patalpose pastatytos pleištinės, duplelės. Retas atvejis, kad duplelių sistema būtų, išlikusi originali, nepakeista. Taigi, Vilniaus šventosios Dvasios bažnyčios A. G. Casparini vargonai yra vertingi ir kaip puikus muzikos instrumentas bei meno kūrinys, ir kaip technikos paminklas, ryškiai rodantis to meto amato pasiekimus.

Apie jau atliktus restauravimo darbus

Parengiamieji vargonų restauravimo darbai pradėti dar 1993 m., kai Lietuvos ir Švedijos istorinių vargonų specialistų grupė nustatė pagrindinius restauravimo principus. Restauravimo darbai buvo patikėti UAB „Vilniaus vargonų dirbtuvė“.

2000 m. Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčia, Lietuvos Respublikos kultūros ministerija ir Geteborgo universiteto Vargonų meno centras – GOArt – pasirašė bendradarbiavimo sutartį, pagal kurią starta tęsti šių unikalių vargonų ty-

rinejimo ir restauravimo darbus. Juos įtraukti pripažinti ekspertai iš Lietuvos, Švedijos, Vokietijos, Italijos.

Švedijos lėšomis sudaryta išsami dokumentacija, kurios parengimas kainavo daugiau nei 500 tūkst. Švedijos kronų. Lietuvos Respublikos vyriausybė Casparini vargonams restauruoti viso skyrė 540 tūkst. litų. 2000 m. pastatius pastolius, buvo dezinfekuotas visas vargonų korpusas bei medinės vargonų choro dalys, restauruota vargonų korpuso konstrukcija. 2002-2003 m. restauruoti vargonų fasado elementai: pašalinus ankstesnius dažų sluoksnius, atidengta originali polichromija. Taip pat restauruoti ir rekonstruoti barokiniai drožiniai. 2002 - 2005 m. restauruotas ir pats instrumentas: duplelės, ortakiai, oro skirstymo dėžės, atkurtos klaviatūros, mechanika. 2005 m. lapkričio 29 d. buvo išbandyta mechanika ir išgirsti pirmieji garsai. Dabar reikia restauruoti polichromiją, skulptūras, drožybą, auksuoti vargonų fasado karnizus bei drožinius, atlikti sudėtingus vamzdyno restauravimo, intonavimo ir reguliavimo darbus. Intensyviai dirbant visus darbus galima užbaigti per pusantį – dvejus metus.

Kokia bus A. G. Casparini vargonų restauravimo nauda ir reikšmė

Vargonai yra tradicinis aukštos Europos miesto kultūros atributas. Jiems restauruoti skirtingas ypatingas dėmesys. Tai, kad A. G. Casparini vargonai išliko iki mūsų dienų, yra neįkainojama likimo dovana. Nedaugelis Europos valstybių sostinių gali pasidžiaugti, turinčios tokius senus, vertingus ir gerai išsilaikiusius vargonus. Meninė ir istorinė Casparini vargonų vertė liudija ir tai, kad garsioji Rochester (JAV) universiteto „Eastman School of Music“, sumaniusi pasistatyti kurių nors vertingiausių istorinių Europos vargonų kopiją, pasirinko būtent Vilniaus A. G. Casparini šedevrą ir jau vykdo projektavimo darbus.

Nėra abejonų, kad restauravus Šventosios Dvasios bažnyčios A. G. Casparini vargonus, Vilnius taps reikšmingu Europos vargonų kultūros centru.

***

Lietuvoje, Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčioje, stovi istoriniai vargonai, kurių prakilnus garsas kažkada taip žavėjo žmones... Tai žymaus XVIII a. Karaliaučiaus meistro Adam Gottlob Casparini kūrinys. Šie vargonai buvo pastatyti 1776 m.

Daugumą savo vargonų (mažiausiai keturiasdešimt keturis) A.

G. Casparini pastatė Karaliaučiaus krašto bažnyčiose. Deja, jie neišliko. Vienintelius garsiojo meistro vargonus galima pamatyti šioje vėlyvojo baroko bažnyčioje. Tačiau laikas padarė savo – dabartinė vargonų būklė yra apgailėtina ir jiems reikalinga skubi pagalba.

Nepaisant skirtų lėšų, atsižvelgiant į išskirtinę šių vargonų svarbą, vargonų atgaivinimo darbams dar trūksta apie 1,75 mln. litų. Visus darbus galima būtų užbaigti per pusantį – dvejus metus.

Siekdami surinkti lėšų ir paspartinti vargonų atgaivinimą. 2005 m. gegužės mėnesį susibūrusi muzikos ir meno profesionalų grupė įkūrė A. G. Casparini vargonų restauravimo priežiūros tarybą, remiamą Vilniaus miesto savivaldybės. Priežiūros tarybai talkina viešoji įstaiga, Vilniaus senamiesčio atnaujinimo

agentūra, padedanti tvarkyti parengiamuosius vargonų atkūrimo reikalus. Ji atidarė specialią banko sąskaitą vargonų restauravimui paremti, nuo 2005 m. jau kaupiamos lėšos, išleistas leidinys apie vargonus, kuris bus platinamas investuotojams.

Kreipiamės į Jus tikėdamiesi paramos šiam unikaliai meno kūriniui restauruoti ir atgaivinti. Kviečiame padėti išsaugoti tai, ko nesunaikino gaisrai ir karai. Juk ši vertybė yra svarbi ne tik Lietuvos, bet ir Europos kultūros bei meno paveldas. Remėjų vardai bus deramai pagarsinti ir įvardinti restauruotų vargonų prospekte (puošnus vargonų antstatas, kuriame įtaisyti garsų vamzdžiai).

Vargonų internetinė svetainė: www.casparini.org

Jurgita Dapkutė

Adomas Brakas

Atkelta iš 2 psl.

Pagal dailininko projektą buvo pastatytas paminklas 1923 m. sukilėliams Klaipėdos miesto kapinėse (1925), Kristijono Donelaičio gimnazijos (kartu su architektu K. Maskvytaičiu) ir Tautinio lietuvių banko pastatai Pagėgiuose. Adomas Brakas tyrinėjo lietuvių liaudies architektūrą ir piešė lietuviškų medinių namų dekor elementus, ornamentiką, laikė juos svarbiu tautinio savitumo požymiu. Straipsniuose ir paskaitose jis populiarino lietuvių liaudies ir profesionaliąją dailę, skatinti paskaitas kvietė žymius kultūrininkus, menininkus, mokslininkus.

Po parodos atidarymo, svečiai rinkosi į Prano Domšaičio galerijos salę, kurioje vyko paskutinis Adomo Brako gimimo metinių minėjimo renginys – kultūros vakaras „Kad lietuvis su džiaugsmu pripažintų esąs lietuvis“. Vakare dalyvavo garsūs atlikėjai: aktorai Virginija Kochanskytė ir Petras Venslovas, vaikų ir jaunimo folkloro ansamblis „Vorusnelė“ (vadovė Dalia Kiseliūnaitė), choras „Klaipėda“ (dirigentas Kazys Kšanas).

Vakaro metu skambėjo Mažosios Lietuvos, Klaipėdos krašto liaudies dainos, atliekamos „Vorusnelės“, choras dainavo Juozo Naujalo, Česlovo Sasnausko, Juozo Gudavičiaus, Alberto Storosto dainas, kurioms žodžius parašė Vydūnas, Maironis, Vincas Kudirka, Ksaveras Karoselis. Buvo atlikta Birutės arija iš Miko Petrausko operos „Birutė“. Publika, užgniauzusi kvapą, klausėsi aktorių skaitomų Adomo Brako laišku, rašytų žmonai iš Sibiro, jo sūnaus Tautvydo prisiminimų. Ne vienas braukė ašarą, o nuskambėjus pirmiesiems „Lietuva brangi“ akordams, visi kaip vienas pakilo ir kartu giedojo. Po vakaro svečiai nenorėjo išsiskirstyti, dėkojo minėjimo organizatoriams, vakaro režisieri Virginijai Kochanskai, atlikėjams už dvasios atgaivą. Dažnas sakėsi senokai begirdėjęs

šias lyriškas ir tokias brangias širdžiai melodijas.

Visa Adomo Brako kūryba ir veikla spinduliuoja ypatingu tėvynės meilės jausmu. Dvasinis idealizmas, romantizuota tautos praeitis vizija, projektuojama ateitis, atskleidžia istoriškai svarbų krašto kultūrinės raidos etapą. A. Brako gimimo metinės, tikimės, kad vieno iš ryškiausių XX a. pr. Mažosios Lietuvos kultūros ir dailės veikėjo atminimas taps artimas visiems, kuriems brangus Klaipėdos krašto kultūros paveldas.

Tačiau tai tik pirmas nedidelis žingsnis. Dabar, kai jau žinome beveik visus Lietuvoje esančius Adomo Brako kūrinius, belieka atlikti tolesnius tyrimus ir paieškas – o gal dar esama išlikusių kitose šalyse? Tada turime galvoti apie daugybę svarbių dalykų: išsamią monografiją, kuri visapusiškai pristatytų dailininko kūrybą; kasmetinius Adomo Brako skaitymus; virtualios galerijos sukūrimą, kol Klaipėdoje neturime originalių kūrinių; Adomo Brako vardo stipendiją; ekslibrisų konkursą; jam skirtą plenerą gimtojo Juknaičių kaimo erdvėse. Ant pastatų Pagėgiuose nesunku rasti vietą užrašui, kas juos planavo ir projektavo. Paminklas Klaipėdos sukilimo dalyviams taip pat galėtų turėti informaciją kas jį projektavo: ar tai nebūtų įdomu miestelėnams ir turistams? Tikriausiai atsirastų norinčių pakelti su geru vadovu Adomo Brako keliais: nuo Jankaičių, per Palangą, Girulius, Klaipėdą, Vanagus, Rūkus, iki Pagėgių, Rambynų, o gal ir iki Tilžės? Ir levos kalną Juodkrantėje ne kiekvienas gali parodyti.

Nei konferencija, nei paroda toli gražu neišsėmė visų klotų, kurie tik pradeda verstis, vaizdžiai tariant, „užmaršties dulkes nubraukus“. Tai tik pirmieji maži žingsniai, kaip ir ta knygelė žaliu retro viršeliu yra pirmoji Adomui Brakui skirta. Pradėtus darbus reikia tęsti, kad prieškario Klaipėdos šviesuoliai taptų mūsų savastimi. ✿